

Tolkningen af Bække-, Læborg- og Jelling-indskrifterne og meningen med at rejse runesten¹

Af Marie Stoklund

1. Meningen med en runesten

»Ruster Eder! Rask, ei seen,
Rister mig en Runesteen!
Runesteen, som reist bestaaer,
Risen lig, i tusind Aar.«
(Adam Oehlschläger)

I 1866 valgte den skotske runeforsker George Stephens, som i mange år virkede i København, ovenstående citat til sit forord til *Old-Northern Runic Monuments*² som et godt udtryk for sin opfattelse af meningen med runesten. De var mindsten over dem, der var faldet i kamp, og skulle bevare deres ry for eftertiden. I Oehlschlägers digt³ er det den ældgamle kong Harald Hildetand, der taler, da han forudser sin død i den kommende kamp.

I den almindelige indledning til sit store runeværk, *De danske runemindesmærker*, skrev Ludvig Wimmer om runesten: »det vil sige stene med runeindskrift, rejste til minde om afdøde«. Vikingetidens runesten kan »ingenlunde kaldes *gravstene* i egenlig forstand. Det er *mindestene*, hvis hensigt det var at bringe den dødes navn til efterverdenen« og »bevare den dødes navn til fjerne tider.« Ligesom Stephens sammenholdt også han med den store betydning, der tillægges eftermælet i *Hávamál*.⁴

I de store korpusudgaver, grundlagt inden for det

samme tidsrum, omkring 1900, var vægten ikke lagt så meget på formålet med at rejse runesten. Hovedopgaven var i højere grad, som Wimmer udtrykte det i sit afsluttende forord: »at yde **et sikkert, faktisk grundlag for læsningen og tolkningen af vore runemindesmærker**«. ⁵ I *Danmarks runeindskrifter*⁶ var hovedvægten stadig lagt på fremlæggelsen af indskrifterne for den dannede almenhed. Efter en katalog-agtig gennemgang af indskrifterne fulgte et *Saglexikon*, omfattende en række vægtige artikler af meget blandet indhold (af runologisk sprogligt, arkæologisk, kulturhistorisk og topografisk art) med det formål »dels at give den fornødne kommentar til de enkelte indskrifter, dels en almindelig orientering om de danske runeindskrifers forudsætninger, udvikling og indhold.«⁷

Mens runeforskningen således længe overvejende var knyttet til arbejdet med de filologisk videnskabeligt underbyggede tekstudgaver med kommentarer til belysning af de enkelte indskrifter, deres datering og historik, har udviklingen i de seneste år været præget af en stærk tendens til at udvide perspektivet, udnytte materialet som helhed på nye måder. Runestensrejsningen og runestenen ses som udtryk for andet og mere, end hvad teksten direkte udtrykker: som magtsymbol, demonstration af fx ejendomsret, grænsemarkering. Dette er også tilfældet i Birgit Sawyers stort anlagte *The Viking-Age Rune-Stones*, og i forbindelse med en tværfaglig diskussion af *Runesten, magt*

og *mindesmærker* er der særlig grund til at tage Birgit Sawyers tese op med henblik på de danske runesten. Det gælder her specielt hendes syn på Bække og Jelling som konkurrerende magtcentre,⁸ der udspringer af hendes generelle syn på runesten.

2. *Birgit Sawyers tese om runestensrejsning*

For Birgit Sawyer er runestenen med dens indskrift andet og mere end en mindesten over en død. Hovedpersonen er rejseren (sponsor) – ikke den døde. Stenen skal ses som »declaration of inheritance« – adkomstbrev/legitimation til at overtage arv og rettigheder, position efter den døde. Runestenerne afspejler næsten alle arvekrav »reflect inheritance and property claims.«⁹ I den sammenhæng og set i det lys har alt det, der står i indskriften, såvel som den rækkefølge, det står i, betydning.¹⁰

Det er rigtigt, når Birgit Sawyer – i øvrigt som tidligere Erik Moltke – gør opmærksom på, at rejseren synes at være vigtigere end den døde, og at rejseren spiller en meget væsentligere rolle, end tilfældet er på senere tiders gravsten. På den anden side er nyere gravsten af typen »NN erected this memory... etc« overordentlig hyppige, bl.a i Skotland. Der står fx mange på kirkegården i Aberdeen. Typen er således ganske almindelig også i nyere tid, og altså ikke blot karakteristisk for runesten.

Det er historikeren Birgit Sawyers kongstanke, at det samlede runestensmateriale, de over 3.000 runeindskrifter i Skandinavien, set som en helhed, udgør et væsentligt historisk kildemateriale. Ud fra de regionale og tidsmæssige forskelle i spredningen af runestenerne i de nordiske lande er det muligt at drage slutninger med hensyn til tid og sted for de store omvæltninger i forbindelse med kongemagtens og kristendommens fremtrængen, idet runestensudbre-

delsen ifølge Birgit Sawyer afspejler de politiske omstruktureringer. Den dominerende runestensrejsning i en periode ses som udtryk for et særligt behov for en regional magtdemonstration i urolige områder omkring de politiske og religiøse centre. Det at rejse runesten kunne markere modstand mod forandringer eller demonstrere tilslutning, enten skulle gamle krav til land, titel og magt fastholdes, eller nye arvemæssige krav gøres gældende.¹¹ Set i det lys kan også de mange indskrifter, som følger et helt typisk, tilsyneladende ikke særlig interessant mønster, markere krise og omvæltning. Samlet bliver summen af runeindskrifter – ikke den enkelte indskrift – et væsentligt historisk kildemateriale, og – som det har været hævdet – Birgit Sawyer har med denne overordnede teori om baggrunden for den omfattende runestensrejsning i sen vikingetid og tidlig middelalder forsynet forskningen med et væsentligt analytisk redskab og skabt en afgørende forudsætning for at uddrage historisk viden.¹²

3. *Bække-Læborg-indskrifterne*

I lyset af denne overordnede hypotese har Birgit Sawyer ved flere lejligheder taget det stærkt omstridte forhold mellem Ravnunge-runestenerne i Bække, Læborg og Horne samt Jellingstenene op. Derved er hun nået frem til nye resultater, der er så problematiske, at de må kaste et tvivlsomt lys over den grundlæggende tese. Thyre Danebod skulle have været gift, ikke blot med Gorm, men efter Gorms død også med Ravnunge-Tue. Derfor skulle Harald Blåtand have rejst den lille Jellingsten i sin fars navn for at sikre sin mødrearv. Der skulle have været en veritabel kamp om Thyre Danebod mellem Jellingdynastiet og Ravns slægt, Ravnungerne, der havde et magtcenter i Bække-Læborg på niveau med Jelling.¹³

Inden vi tager stilling hertil, er det nødvendigt at se tilbage på forskningshistorien og de skiftende opfattelser af runemindesmærkerne i Jelling, Bække, Læborg og Horne.

4. Forskningshistorien

De såkaldte Bække-Læborgstenes indskrifter er ejendommelige og følger ikke det normale mønster. Ifølge DR læses og tolkes indskriften på Læborgstenen (DR 26) **rhafnukatufi : hiau : runaR : þasiaft || þurui : trutnik : sina**, og den oversættes »Tue, Ravns ætling, huggede disse runer efter Thyre, sin 'dronning'«. ¹⁴ Bække 1 (DR 29), som blev fundet i kirkediget 1810, bærer indskriften, **rafnuka : tufi : auk : futin : | auk : knubli : þaiR : þriR : kaþu : | : þuruiar : hauk** – »Tue, Ravns ætling, og Funden og Gnyble, de tre gjorde Thyres høj«. Bække 2 ved Klebæk Høje (DR 30, fundet 1858) læses **hribnā : ktubi : kriukubþi | aft : uibrukmpusin** »Reвне og Tobbe (?) gjorde disse kumbler efter deres moder Vibrog (Viborg?)«. ¹⁵ Horne-fragmentet (DR 34) .. **fnukatufikapihaukþ??** »Tue, Ravns ætling, gjorde Th...s (ell. denne) høj«. Stenen nævnes tidligst 1629, hvor den sad i kirkediget ved Horne, nord for Varde. ¹⁶

Det er et gammelt stridsspørgsmål, hvem denne Thyre, Ravnunge-Tues *dróttning* er. I DR dateres Læborg, Bække 1 og Horne-indskrifterne typologisk til Periode 2.2: »Vikingetid: Før Jelling«, men Bække 2 til »Vikingetid: Jelling«, og dateringen har spillet en stor rolle for afgørelsen af, om hun er identisk eller ej med Thyre på de to Jellingsten: DR 41 Jelling 1 : **kurmR : kunukR : | : k(ar) þi : kubl : þusi : | : a(ft) : þurui : kunu || : sina : tanmarkaR : but** : »Gorm Konge gjorde disse kumbler efter sin kone Thorwi (Thyre), Danmarks pryd«, DR 42 Jelling 2 **haraltr : kunukR : baþ : kaurua | kubl : þausi : aft : kurm : faþursin |**

aukaft : þaurui : muþur sina : sa | haraltr (:) ias : saR . uan . tanmaurk || ala . auk . nuruiak || auk . t(ā)ni (. karþi .) kristnā »Harald Konge bød gøre disse kumbler efter Gorm sin far og efter Thorwi (Thyre) sin mor, den Harald, som vandt sig al Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne«. Ludvig Wimmer var gået imod den tidligere opfattelse, at det var den samme Thyre, men var blevet imødegået af Johs. Steenstrup og Marius Kristensen. I DR hævdede Lis Jacobsen og Erik Moltke ligesom Wimmer, at det var to forskellige personer, fordi Bække-Læborgstenene måtte være ældre end Jelling ved at have hedenske thorshamre og reminiscenser (omvendt skrivemåde) af den gamle stavemåde **hr-** i **rhafnukatufi** på Læborg. ¹⁷ Senere er såvel Anders Bæksted som Karl Martin Nielsen gået ind for, at det meget vel kunne være den samme Thyre. Ifølge Bæksted er det Ravnunge-Tue på Bækkestenen, der »roses sig af sammen med fællerne Funden og Gnyple at have opført den ene af Jellinghøjene« og »alle tre høj-entreprenører må antages at have været i kongens tjeneste eller at have hørt til den nærmeste kreds om kongehuset«. ¹⁸

I DR understreges det generelt i forbindelse med den kronologiske indskrift-fortegnelse, at en bestemt type ikke er »begrænset til en bestemt periode, krydsninger mellem gammelt og nyt vil altid strække sig over lang tid, således at en indskrift, der typologisk tilhører én periode, godt kan være samtidig med en indskrift, der typologisk tilhører en tidligere eller senere periode.« ¹⁹ Men gang på gang er den relative datering af Bække-Læborg, baseret på den typologiske bestemmelse af indskrifterne og deres sprog og ornamentik – som det også sker i DR – blevet inddraget og brugt som en absolut datering til at bevise eller modbevise den eventuelle identitet og samtidighed mellem Ravnunge-Tues Thyre og Jellingstenenes **þu-**

ru (DR 41) og **päurui** (DR 42). Derved kan den relative, typologiske datering misbruges, den kan få en vægt, som om den er absolut.²⁰ Erik Moltke brugte i sin runebog igen et typologisk kriterium, nemlig Hornestenens konturordning, som argument for at Bække-Læborg-gruppen var senere end Jelling. Heraf sluttede han, at Ravnunge-Tues Thyre ikke kunne være identisk med Gorms dronning.²¹ Samtidig hævdede Moltke, at Læborgstenens thorshamre kunne ses som et hedensk modtræk mod den begyndende anvendelse af kristne kors.

Birgit Sawyer kritiserer med rette disse forskellige dateringer og foreslår, at stenene er rejst gennem en længere periode, men vil hævde, at alle indskrifterne handler om Thyre Danebod, hvad jeg skal vende tilbage til. Efter hendes mening fastslår Ravnunge-Tue sin position med Bække-, Læborg- og Hornestenene, der er hans mindeindskrifter (commemorating inscriptions) efter sin døde hustru, Thyre, der er identisk med Thyre Danebod, Kong Gorms kone. Her forudsætter Birgit Sawyer en generel gyldighed af sin tese om runestensrejsning skønt den bygger på en række, som vi skal se, problematiske præmisser.²²

5. Den kostbare runesten

Ifølge Birgit Sawyer er runestensrejsning altid er en overordentlig kostbar affære; men det er et spørgsmål, om det gælder generelt. Efter Mats G. Larssons undersøgelser har »hälften av bebyggelsesenheterna i Uppland gjort det minst en gång inom en tidsrymd av ca tre generationer.«²³ Det har antagelig taget lang tid at hugge en svensk ornamenteret runesten med en lang indskrift. Fred Wulf har spurgt en stenhugger, som mente, det kunne tage måneder at hugge en »svensk« runesten.²⁴ Den professionelle runerister Erik Sandquist (Erik den Røde) har oplyst, at han

kan lave en runesten på en uges tid, med en arbejdstid på en 12-14 timer i døgnet; den lange runeslangeindskrift på Trelleborg-stenen i Skåne har taget ham 12 dage à 12-14 timer. Den norske monumenthugger Håkon Helgesen mente, at det måtte have taget hen imod et år at hugge den store Jellingsten.²⁵ Men det er et spørgsmål, om ikke Birgit Sawyer har overvurderet arbejdet og omkostningerne ved at rejse en simpel runesten med en enkel indskrift uden ornamentik. Der er mange af den slags sten i Danmark. Her er hovedreglen, at der kun er indskrift på en, sjældnere to, tilsyneladende ubearbejdede sider.

6. Arveaspektet

Da alt, hvad der står på denne kostbare runesten, har stor betydning, kan en analyse af hvem og hvor mange, der er nævnt som rejser(e), kaste lys over hvem, der kan gøre krav på arv. Analysen kan afsløre rejsernes relationer til den døde og dermed åbne for vide perspektiver med hensyn til arvegang, familiestruktur og meget mere. Birgit Sawyer karakteriserer selv sin hypotese som »en slags nøgle« – en nøgle til indskrifternes opbygning, med gyldighed for både Danmark, Norge og Sverige.²⁶ Jeg vil ikke bestride, at arveaspektet i visse tilfælde spiller en rolle, navnlig i nogle af de svenske indskrifter; men ofte må Birgit Sawyer gribe til en længere, i og for sig beundringsværdig skarpsindig forklaring for at påvise, at det overhovedet er arvespørgsmål, det drejer sig om. I flere tilfælde er der nøjere redegørelser for arve- og ejendomsforhold, og hvorfor der er behov for dokumentation af rettigheder, eksempelvis når det hævdes, at visse slægtninge må være nævnt, fordi de er formyndere for mindreårige, og det måske handler om fremtidige arvemuligheder. Birgit Sawyer understreger ganske vist gang på gang, at det er en hypotese, at arveaspektet er af så

afgørende betydning; men i den konkrete gennemgang af indskrifterne, som ledsages af det omfattende katalog-materiale og en række oversigtsskemaer, bliver det ved en cirkelslutning en gennemgående forudsætning.

7. Afgrænsning af materialet

Birgit Sawyers oprindelige udgangspunkt var de svenske runeindskrifter; men hun har udvidet både sin tidsramme og sit geografiske undersøgelsesområde, så hendes tese hævdes at have gyldighed for det samlede vikingetidsmateriale fra Sverige, Norge og Danmark (men jeg har koncentreret mig om det danske). Birgit Sawyer har udarbejdet sin egen kronologi for tiden fra ca. 750/800 til efter 1100 og afgrænset sit materiale tids- og indholdsmæssigt, idet hun har lagt en tidsgrænse ca. 950/960 og har valgt kun at arbejde med materiale efter dette tidspunkt. Den relative kronologi bygger hun hovedsagelig på standard-udgaverne og Rune Palms disputats,²⁷ suppleret med Anne-Sofie Gråslunds typologiske dateringer.²⁸ Skønt hun for de danske indskrifter vedkommende bygger på DR, hævder hun generelt, at flere indskrifter er dateret for tidligt (før 950) og afviser således DR's datering af DR 209 Glavendrup og 239 Tryggevælde samt – hvad jeg allerede har berørt, men skal vende tilbage til – Bække-Læborgstenene, fordi den bygger på en problematisk tidsmæssig skelnen mellem hedenske og kristne træk.²⁹

Materialet hos Birgit Sawyer omfatter såvel alle rejste sten som liggende gravsten med »the commemorating formula«, rejserformlen med objekt: X rejste/satte/lagde sten/lod gøre bro efter Y, samt enkelte andre indskrifter, som ikke har den formel, men utvivlsomt er vikingetidige.³⁰ Birgit Sawyer vælger at udelade indskrifter af nominativstypen: et navn alene i

nominativ, genitivstypen: N.N.s sten, samt »efter-N.N.-typen« og rejserformlen uden objekt,³¹ indskrifttyper, som uden tvivl også ofte hører hjemme før 960.

Jellingstenene spiller en helt afgørende rolle ikke blot for dateringen af de danske runesten, men for hele vikingetidskronologien. I DR dateredes den lille Jellingsten til omkring 935 (bl.a. som følge af omramningsteorien, som gjorde Gorm til »Danmarks bod«) og den store Jellingsten til omkring 985; men omkring 1970 var en datering til omkring 965 af Haralds sten almindeligt accepteret. Ud fra kildekritiske undersøgelser er det siden blevet yderligere bekræftet, at Haralds dåb fandt sted på dette tidspunkt. Lis Jacobsens datering i DR af Jelling- og Hedebystenene vakte kritik, og hele den danske runestenskronologi blev snart taget op til revision på grund af den grundlæggende betydning disse indskrifter havde for DR's *Tidsfæstelse og typologi*. Både Karl Martin Nielsen og Erik Moltke anså den danske runestensrejsning – bortset fra Bornholm – for stort set at være afsluttet omkring 1020 som følge af ændringerne i dateringen af Jelling- og Hedebystenene på historisk grundlag. Dette er blevet bekræftet efter de senere undersøgelser og diskussioner på arkæologisk/dendrokronologisk basis.³² Birgit Sawyer opererer imidlertid stadig med 1050 som afslutningstidspunktet.³³

Skønt Birgit Sawyer blot daterer den store Jellingsten til før Harald Blåtands død ca. 987,³⁴ forudsætter hun øjensynlig, at den typologisk må dateres så tidligt, at den kan få den banebrydende betydning for runestensrejsningen over hele Norden fra midten af 900-tallet, hun mener, den har haft. Efter den dendrokronologiske datering af tømmer fra gravkammeret i Nordhøjen til 958/59 (og af Mammengraven/Bjerringhøj til 970) har både dateringen af den store Jellingsten (til ret kort efter 965 eller omkring 985)

og konsekvenserne, bl.a. for den stilhistoriske kronologi, været livligt diskuteret.³⁵ Det negligeres stort set af Birgit Sawyer, hun gør i stedet brug af Anne-Sofie Gräslunds typologiske dateringer af runeslangehovederne, der ikke har så stor relevans for det danske materiale (bortset fra Bornholm).

Med sit valg af tidsgrænse og indsnævring af materialet til indskrifter med »commemorating formula« får Birgit Sawyer et mere homogent materiale at arbejde med, og det bliver lettere at hævde, at det var den store Jellingsten, der blev traditionsskabende, og at runestensrejsningen ikke blot i Danmark, men også i Norge og Sverige havde nøje sammenhæng med Jellingkongernes ekspanderende kongemagt og kristningen.³⁶ Netop de indskrifttyper udelukkes, som modsiger Birgit Sawyers antagelse af, at rejseren (sponsor) er hovedpersonen, og at runestenen primært handler om arven og tjener rejserens behov. Det tilsløres derved, at der fandtes en runestenstradition med de yngre runer før Jelling, en tradition, som havde en noget anden karakter og ikke var så fasttømret i den traditionelle rejserformels skema.

8. Statistik og klassifikation

Det samlede skandinaviske materiale behandles (synkront), som om det er mere ensartet, end det reelt er, bl.a. i og med den måde indskriftkategorierne behandles statistisk omregnet til procenttal. Da Birgit Sawyer trods en vis opdatering (til 1995) i høj grad bygger på tallene i DR fra omkring 1940, er det ikke underligt, at der er indskrifter, der mangler. Men med de relativt få indskrifter, det samlet drejer sig om i Danmark, er det problematisk med unøjagtigheder, forkerte tal, glemte indskrifter.³⁷

I afsnittet om fælleseje/fællig (joint ownership) forudsætter Birgit Sawyer, at der findes 36 sten, hvor

en ægtemand »commemorates his wife« – 'mindes' sin kone – heraf 6 i Danmark, 1 på Bornholm.³⁸ De to af disse indskrifter er Randbøl (DR 40) og den lille Jellingsten (DR 41); men ved en nærlæsning viser det sig, at fire af disse danske eksempler er problematiske: »Four of the Danish examples have been regarded as erected by someone other than the husband; se further, Excursus (pp. 158-66)«. ³⁹ Det fremgår først, når man læser ekskursen, at de fire sten er Bække 1, Læborg, Horne samt DR 134 Ravnkilde 1, og at det beror på en yderst tvivlsom tolkning fra Birgit Sawyers side, når det hævdes, at disse sten er rejst af ægtefæller til de kvinder, indskrifterne nævner. Det er en cirkelslutning, når disse indskrifter klassificeres som ægtefællens »commemorating inscriptions«.

9. Bække-Læborg-Horne-stenene i forhold til Jelling. 'Dronning'

I DR opfattes Bække 1 (og Horne) som en kombination af genitivs- og nominativstypen: **rafnuka tufi ... þaiR þriR kaþu þuruiaR hauk**.⁴⁰ Der er ingen oplysninger om relationerne mellem Ravnunge-Tue og Thyre; men ved at gøre indskrifterne til rejser-mindeindskrifter af typen: mand efter ægtefælle, når Birgit Sawyer som nævnt til den overraskende konklusion, at Thyre både er Ravnunge Tues kone og identisk med Thyre Danebod. Dermed kan disse indskrifter passes ind det sawyerske system, mens de med de tidligere tolkninger måtte være anstødssten i forhold til dette mønster, uanset om Ravnunge Tues 'dronning' blev opfattet som Gorms kone eller ej.

Diskussionen om **trutnik** har hidtil opereret med et enten-eller mellem to muligheder: Enten er Tues 'dronning' (herskerinde, frue) identisk med Kong Gorms kone, eller hun er en ellers ukendt Thyre. Nu dukker pludselig en tredje mulighed op hos Birgit

Sawyer: Læborgstenens **trutnik**, betegner Thyre Danebod som Ravnunge-Tues egen kone,⁴¹ idet der sker en ejendommelig semantisk kortslutning i spørgsmålet om betydningen af 'dronning', som uden videre lanceres som synonym for 'kone, hustru'.

Også DR 134 Ravnkilde 1 er efter Birgit Sawyers opfattelse rejst af en ægtemænd, som omtaler sin hustru som 'dronning', nemlig Asser landbestyrer, 'landhyrde'.⁴² Dermed tæller Ravnkilde 1 også som »ægtefælle-sten«. Denne vanskelige indskrift læses og tolkes i almindelighed efter Erik Moltkes forslag som **āsūr lat : hirþiR : kukis : sun : raist | runar þasi | at āsbuþ trunik** »Asser landbestyrer, Køges (el. Kugges) søn, ristede disse runer efter 'dronning' Asbod« (eller »Asmod«).⁴³ Under alle omstændigheder er denne 'dronning' Asbod eller Asmod helt ukendt; men **trunik** må opfattes som en betegnelse for Assers overordnede, i dette tilfælde en *dronning*, 'frue, herskerinde' i stedet for en *drottinn*. Tilsvarende rister Sote runerne på Glavendrup-stenen (DR 209) efter sin *drottinn*, sin herre, og samme betydning findes i indskrifter som DR 131 Års, DR 295 Hällestad 1.

Som bl.a. Erik Moltke har fremhævet, kan **trutnik**, 'drot-inde, herskerinde' kun anvendes af underordnede, ikke som synonym for hustru, derfor er der brugt 'kone' om Thyre på Gorms Jellingsten og om (kong) Haralds kone på Sønder Vissingstenen 1 (DR 55).⁴⁴ Birgit Sawyer hævder, at **kuna** er et sjældent ord for hustru, som kun findes i én anden indskrift fra samme periode (DR 209 Glavendrup). Ellers er det **lika** (DR 40 Ravnbøl), og altså **trutnik/ trunik** ((DR 26 Læborg, DR 134 Ravnkilde 1).⁴⁵ Her glemmer Birgit Sawyer den 'kone' (oven i købet dronning), der er nævnt på SønderVissing 1. Hverken 'lege' eller 'dronning' findes i det vikingetidige svenske runestensmateriale, mens der er flere belæg på 'kone'.⁴⁶ Ordet

drottinn anvendes heller ikke af en kvinde om hendes ægtemand, der bruges *verr, bondi*. I den såkaldte Canterbury sygdomsbevægelse (DR 419) er *þursa drottinn* brugt om den »jætternes drot«, der skal fordrives. I middelaldertekster er 'dronning' ifølge seddelsamlingen i *Gammeldansk Ordbog* heller ikke synonymt med kone, men 'dronning' kan bruges om en konges og kejsers hustru (fx om Gorms dronning s. 90 i *Codex Runicus*) og om en herskerinde i et kongerige, samt naturligvis i billedlige udtryk og i den religiøse litteratur. Gud Herren og himmeldronningen, Jomfru Maria, betegnes med henholdsvis *drottinn* og *drotning*.⁴⁷

Læborgstenens indskrift, »Ravnunge-Tue huggede disse runer efter Thyre, sin 'dronning'« svarer fuldstændig til Glavendrupstenens: »Sote ristede disse runer efter sin herre (drottinn) ». Men på Glavendrup står der også, at »Ragnhild satte denne sten efter Alle ... og Alles sønner gjorde disse kumler efter deres far og hans kone efter sin mand«. Det er vanskeligt at forestille sig, at Sote er nævnt, fordi han har kunnet gøre krav gældende med hensyn til arv eller social position (jf. Birgit Sawyers overordnede tese), og det er meget problematisk, når Birgit Sawyer vil hævde, at Ravnunge-Tue på Bækkestenen 1 gør krav på andet end berømmelsen for at have gjort Thyres høj.

Den tidligere diskussion af Bække-Læborg-stenene har i høj grad drejet sig om, hvorvidt den høj, Ravnunge-Tue kalder Thyres høj, var en af Jellinghøjene eller skulle søges inden for Ravnunge-Tues område, fx i Bække (eller Læborg). Her går Birgit Sawyer ind for, at Ravnunge-Tue sigter til en høj inden for sit eget område (på linje med de forskere, som hævdede at Ravnunge-Tues 'dronning' Thyre ikke er identisk med Gorms kone). Andre, som fx Karl Martin Nielsen mente, ud fra det særlige, unormale i indskrifterne, at det handlede om et ganske usædvanligt højbygge-

ri, og at Thyre derfor snarest måtte være Thyre Danebod, og at Ravnunge-Tue, Fundinn og Gnyble har været mestre for Sydhøjen i Jelling, som Harald har ladet opføre.⁴⁸

10. Jellingdynastiet ifølge Birgit Sawyer⁴⁹

I 1895 skrev Ludvig Wimmer: »Hvor det gælder forklaringen af virkelige eller tilsyneladende vanskeligheder, er vi jo – ikke mindst ved tolkningen af runeskrifterne – vant til at se de urimeligste påstande og formodninger fremsatte. For Jellingstenenes vedkommende vil fremtiden sikkert bringe endnu adskillige overraskelser i den retning.«⁵⁰ Wimmer nævnte – og afviste – den mulighed, at Harald skulle have haft noget med den lille Jellingsten at gøre; men det har Birgit Sawyer nu foreslået med udgangspunkt i sin tese. Når runesten først og fremmest afspejler de efterlevendes krav, er det 'arven' fra Thyre, det drejer sig om i Jellingstenenes indskrifter. Hendes tilnavn **tanmarkaR but** på den lille Jellingsten knyttes sammen med Peter Sawyers teori, at Thyre kom fra 'Danmark', grænseområdet, 'marken', øst for Storebælt og derfor spillede en nøglerolle ved udvidelsen af det danske kongedømme.⁵¹ Derfor var hun et attraktivt giftermål både for Gorm i Jelling og for Ravens ætling Tue. Ligheden mellem Jelling-monumentets skibssætning og skibssætningen i Bække (Klebæk Høje med Bække 2), som begge er bygget op omkring tidligere bronzealderhøje, tyder på en vis kappestrid mellem de to familier.

Trods runologernes mange advarsler i tidens løb mod at drage forhastede slutninger med hensyn til kronologi og sprog ud fra en usikker ortografi⁵² tager Birgit Sawyer udgangspunkt i det almindeligt kendte forhold, at Kong Gorms lille Jellingsten kan siges at opvise yngre træk end Haralds store Jellingsten (fx

skilletegnsbrugen, **pusi** og **purui** over for **pausi** og **paurui**).⁵³ Hun foreslår derfor, at den lille Jellingsten er Haralds værk og yngre end Jelling 2, skønt hun tidligere har vendt sig mod denne brug af sprog og ortografi som »a reliable guide to chronology« med netop den store Jellingsten som eksempel.⁵⁴ Ifølge Birgit Sawyer har Harald begået en art dokumentfalsk ved at forsøge at rejse den lille Jellingsten i sin fars navn for at sikre sin mødrearv og dermed vinde herredømmet over hele Danmark. Derved bliver arve- og magtaspektet også afgørende her. Sydhøjen i Jelling kan Harald have bygget for at skjule, at Thyre blev begravet andetsteds af Ravnunge-Tue, måske efter Gorms død. Helt overraskende ender Birgit Sawyer med at foreslå, at Harald slet ikke fik den lille Jellingsten rejst, og at stenen har været forsvundet fra tiden for oprøret mod Harald til engang i det 16. århundrede. Begrundelsen er, at den ikke nævnes i den senere litterære tradition hos Saxo og Svend Aggesen, og at dens oprindelige plads er ukendt. Men Saxo og Svend Aggesen kendte tilsyneladende heller ikke den store Jellingsten. Efter Birgit Sawyers mening giver hendes teori en bedre forklaring på, at vi ikke ved, hvor den lille Jellingsten oprindeligt stod, og hvad Gorms kuml bestod af. Efter de seneste undersøgelser i Jelling og påvisningen af genbegravelsen af den døde fra Nordhøjen i kirken tyder meget på, at den lille Jellingsten (og måske Thyres grav) oprindeligt indgik i den skibssætning, man har kunnet påvise. Den mulighed, at det kan have været Gorms kuml, som bl. a. Knud Krogh har foreslået,⁵⁵ drøfter Birgit Sawyer slet ikke. De fem spørgsmål i forbindelse med Jelling, som hun mener, hendes tolkning giver bedre svar på,⁵⁶ forudsætter en forhånds-accept af hendes teser. Hun spørger, hvorfor Gorm skulle have behov for at rejse en sten efter sin kone (navnlig hvis

Thyre i følge den senere litterære sagntradition overlevede ham), og hvorfor han ikke omtales som konge på den store Jellingsten (men som Gorm Konge på den lille Jellingsten). Her slutter Birgit Sawyer dristigt, at Gorms magt nok var tvivlsom, og at han måske slet ikke var konge, som Kong Harald ville hævde. Men på de to Hedebysten, som Asfrid rejste efter sin søn, Sigtryg, er Sigtryg også kun konge på den ene, på DR 2 Haddeby 2 står, at Asfrid gjorde disse kumler »efter Sigtryg, sin og Gnupas søn«, men på DR 4: »efter Sigtryg Konge, sin og Gnupas søn«. Der er vist nu også almindelig enighed om, at Svend på DR 1 Haddeby 1 og Svend Konge på DR 3 Haddeby 3 er den samme, nemlig Svend Tveskæg.

Birgit Sawyer stiller ingen modspørgsmål til sin egen tolkning og ser helt væk fra andre tolkningsforslag og -muligheder. Det er i mine øjne dybt problematisk på dette sawyerske grundlag at antage eksistensen af et Ravn-dynasti i Bække, som kunne tage konkurrencen op med Jelling- (og med Hedeby-) dynastiet.⁵⁷ Hvis Bække gøres til et væsentligt jysk magtcentrum, kan man spørge, hvorfor netop Bække? Man ville måske snarere vende blikket mod fx Vorbasse, Mammen, eller Ravnkilde med to runestene og en dronning, som Ludvig Wimmer gætter på, er en af disse »mægtige godsejerfruer, der selv har styret deres store ejendomme efter deres mænds død«. ⁵⁸ Wimmer var i øvrigt ikke utilbøjelig til, at sætte Ravnunge-Tues Thyre i forbindelse med Skivumsten (Års Herred, DR 133), som Birgit Sawyer forbigår. Den er rejst af en Thyre (**purui**) over en mand, der var den »bedste og første af 'landmænd' i Danmark«. Det er ejendommeligt, at »i Danmark« – **itánmarku** – skulle referere specielt til (grænse)områderne øst for Storebælt på denne nordjyske sten, som moderen **purui** og sønnerne Odinkar og Gudmund rejste efter **ki**??

hin hupska.⁵⁹ Det har været et af argumenterne mod at identificere Bække-Læborgs Thyre med Thyre Danebod, at navnet Thyre øjensynlig har været ret almindeligt, siden vi også finder det på en anden jysk sten, DR 97 Ålum 4 i Middelsom Herred, og på den lollandske DR 217 Sædinge.

11. Afsluttende bemærkninger

De ejendommelige resultater, der er kommet ud af Birgit Sawyers arbejde med Bække-Læborg-stenene og Jelling, gjorde, at jeg måtte udvide sigtet og se nærmere på den grundlæggende tese, hvorefter jeg måtte sætte spørgsmålstegn ved den generelle gyldighed af hendes præmisser. På trods af den tilsyneladende accept og kolossale gennemslagskraft, hendes teorier har fået. Først sent har der lydt kritiske røster mod Birgit Sawyers overordnede teori, som fx Anders Winroth i en anmeldelse med den sigende titel: Ett skandinavisk luftslott byggt av runstenar.⁶⁰

Med udgangspunkt i det danske materiale som helhed er der intet, der tyder på, at dokumentation af rettigheder/arveret fra begyndelsen har været afgørende for at rejse en runesten. Runestenen synes gennem hele vikingetiden hovedsagelig at være en mindsten, en bekendtgørelse for at sikre den afdødes eftermæle fremover. Det er karakteristisk, at indskriften i tidlig vikingetid blot kan bestå af et navn i nominativ eller en genitivsformel. Når rejserformlen forekommer i det danske materiale, er der er i reglen intet familiemæssigt grundlag for at antage, at en særlig dokumentation af arvegangen skulle være nødvendig. I visse tilfælde er det fristende at overveje om bevæggrunden har været særlige omstændigheder ved et dødsfald. En tidlig runesten som Helnæsten (DR 190) er sat af goden Roulv efter en »broder-søn ... de druknede...«. Det er tænkeligt, at den druk-

nede Gudmund ikke er begravet på sædvanlig vis.⁶¹

Tilsyneladende passer Bække-Læborgstenene ikke ind i en normal sammenhæng. Der kan have ligget et ønske om at fastholde en særlig væsentlig indsats bag Bækkestensens indskrift: »Ravnunge-Tue og Funden og Gnyble, de tre gjorde Thyres høj«, navnlig hvis det var den store Sydhøj i Jelling. Der er intet, der taler for, at 'dronning' i vikingetiden kunne bruges som synonym for hustru, hvad Birgit Sawyer påstår er tilfældet på Læborg- og Ravnkildestenen 1. Men derved kan hun få disse indskrifter til at passe ind i sit system. Ved at antage, at Ravnunge-Tue har haft et behov for at dokumentere, at han havde gravlagt sin hustru Thyre i en høj inden for sit eget område, og at Harald har villet rejse den lille Jellingsten i sin fars navn for at sikre sin mødrearnv, bliver det bekræftet, at magtaspektet og arvingens krav spiller hovedrollen ved runestensrejsning. Samtidig kommer den lille Jellingsten ikke til at stå i vejen, når det gælder den sawyerske kronologi og ideen om den store Jellingstens banebrydende indflydelse.

Tanken om at den lille Jellingsten skulle være en slags dokumentfalskneri fra Haralds side, forekommer anakronistisk og helt urealistisk. I et samfund med en helt overvejende mundtlig tradition, hvor magt i høj grad er baseret på slægtskab, har det givetvis været nødvendigt generelt at have styr på, hvem der var i slægt med hvem, og hvordan, jf. sagaernes mange genealogiske oplysninger. Dette forudsættes også af Birgit Sawyer i hendes forsøg på at dokumentere adkomst til at arve i kraft af familierelationer.

Forslaget til en revision af synet på Jellingdynastiet ved at postulere et ægteskab mellem Thyre og Ravnunge-Tue blev fremsat allerede i 1994,⁶² og jeg kan kun beklage, at det ikke blev imødegået dengang. Det er ikke blevet mere overbevisende ved at blive gent-

get. Da det nu har vundet indpas i så mange sammenhænge,⁶³ har jeg ment, at det var nødvendigt, at tage det op til nærmere behandling.

Noter

1. Denne artikel er en omarbejdet version af mit foredrag ved det tværfaglige symposium om Runesten, magt og mindesmærker i oktober 2002: Bække-Læborg-stenen og Jelling. Tekst, typologi og tidsfæstelse.
2. Stephens 1866-68 s. XV.
3. Oehlschläger 1811.
4. Wimmer 1907-1908 s. III med henvisninger.
5. Wimmer 1907-1908 s. 16.
6. I det følgende DR (DR + nummer referer til indskrifter, der er behandlet i denne standardudgave).
7. DR s. XI.
8. Sawyer 2000 især s. 158-166.
9. Sawyer 2000 s. 47.
10. Sawyer 2000 s. 51.
11. Sawyer 2000 s. 146-48.
12. Jf. Krøvel 2000 s.7.
13. Birgit Sawyers opfattelse af Bække-Læborgstenene og Jellingstenene, dvs. DR 26 Læborg, DR 29 Bække 1 (og DR 30 Bække 2) samt DR 34 Hornestenen i forhold til DR 41 og 42 Jellingstenene 1 og 2 foreligger bl. a. i en ekskurs: (The Tug-of-War over Thyre) i Sawyer 2000 s. 158-166 og på tysk (Die Jellingedynastie) i B.& P. Sawyer 2002 s. 373-385. Opfattelsen af Jellingdynastiet er videreudviklet i B.& P.Sawyer 2003.
14. Læborg ligger ca. 6 km fra Bække, stenen lå ifølge Ole Worm på en mark nord for Læborg Kirke og er allerede afbildet hos Worm med kløvningsspor, efter 1821 blev den flyttet til kirkediget, hvor et mindre fragment blev fundet i 1888.
15. Det er muligvis en forvasket Ravnunge-Tue-sten, jf. Sawyer 2000 s. 163 note 19 og Lerche Nielsen 1993 s. 55 note 1.
16. Jf. Lerche Nielsen 2001.
17. DR sp. 50-53, 54 f. med henvisninger.
18. Bæksted 1968 s. 36-38. En mere detaljeret fremstilling og en opsummering af den tidligere diskussion findes hos Karl Martin Nielsen 1956, genoptrykt 1977.
19. DR sp. 1035.
20. Jf. Stoklund 1990 med henvisninger.
21. Moltke 1976 s. 185f.; 1985 s. 229f.
22. Sawyer 2000 s. 162-166.

23. Larsson 1990 s. 30.
 24. Wulf 1997 s.178.
 25. Liestøl & Johansen 1982-83 (1984) s. 209.
 26. Sawyer 2002.
 27. Palm 1992.
 28. Sawyer 2000 s. 29-35 med henvisninger.
 29. Sawyer 2000 s. 30, 34.
 30. Sawyer 2000 s.11.
 31. Jf. DR sp. 827-831.
 32. Stoklund 1991 s. 292f. med henvisninger.
 33. Sawyer 2000 s. 34.
 34. Sawyer 2000 s. 28.
 35. Se fx bidragene i *Mammen* 1991.
 36. Sawyer 2000 s. 147.
 37. Birgit Sawyer hævder fx, at der er 6 danske maskesten, dvs. at Bjerringstenen ikke er kommet med, eller Sjellebro, der ikke har runer, ej heller Maltstenen med dens ansigts- eller maskefremstilling, men den anses måske for at høre hjemme før ca. 950. Det hævdes, at masken findes sammen med korset i to tilfælde i det danske materiale, DR 258 (Bösarpragmenterne) og 314 Lundstenen 1 (Lundagård) (Sawyer 2000 s. 29), men det stemmer ikke, DR 258 Bösarpragmenterne har intet kors; men der er fire kors på Lundstenen 1, indskriften indrammes af kors både på A- og B-siden.
 38. Sawyer 2000 s. 62, men s. 59 note 12 regnes med 35 indskrifter som basis for procentudregningen.
 39. Sawyer 2000 s. 62 note 15.
 40. DR sp. 831 Anm. 4.
 41. Sawyer 2000 s. 163; 2003 s. 699.
 42. Sawyer 2000 163 note 21.
 43. Peterson 1987 s. 212-14.
 44. Moltke 1976 s. 197; 1985 s. 243; jf. Nielsen 1956 s. 255.
 45. Sawyer 2000 s.165 note 26.
 46. Peterson 1994 s. 27f.
 47. Jf. Hjorth 1990 s. 37-39 og Marita Akhøj Nielsen i personlig meddelelse af 7. maj 2003.
 48. Nielsen 1956 s. 98, 103; jf. også Krogh 1993 s. 266.
 49. Sawyer 2000 s.158-166; Sawyer, B. & P. 2003 s. 689-706.
 50. Wimmer 1895 s.16 note 1.
 51. Sawyer, B. & P. 2003 s. 696 med henvisning.
 52. Jf. Moltkes opfordring til »forsigtighed med absolutte dateringer« illustreret med fordelingen af monoftong- og diftongformer på Jellingstenene, Moltke 1976 s. 130, og hans sammenligning af ortografien i de to uden tvivl samtidige indskrifter, Haddeby 1 med **haiþa** x **bu** og Haddeby 3 **hiþa** : **bu** – fra Svend Tveskægs tid, Moltke 1976 s.161.
 53. Sawyer 2000 s.158.
 54. Sawyer 2000 s. 31 med henvisning til Palm s. 93.
 55. Krogh 1993 s. 256, 262.
 56. Sawyer 2000 s.164-65; Sawyer, B. & P 2003 s. 700-701.
 57. Se fx Sawyer, B. & P. 2002 s. 385.
 58. Wimmer 1907-1908 s. XCIX.
 59. I øvrigt er der et vist navnefællesskab mellem Odinkar på Skivumstenen og indskriften på den nordvestsjællandske Gørlevsten (DR 239 Gørlev 1), som Thjodvi rejste efter Odinkar. (Stoklund 2004 s. 69-70).
 60. Winroth 2002.
 61. Jf. fx Wulf 1997 s. 179f.
 62. Sawyer 1994 s. 36-41.
 63. Jf. note 13 samt P. Sawyer (i den nye udgave af *Danmarkshistorien*) 2002 s. 221.

Litteratur

- Bæksted, Anders: *Jyske runesten*. Handskerumsbøgerne – Danmarks Herligheder, København 1968.
 DR = *Danmarks Runeindskrifter* 1-2 ved Lis Jacobsen og Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen, København 1941-42.
 Hjorth, Ebba: Skøn, sterk, karssk, viis og velboren. *Gulnares Hus. En gave til Hendes Majestæt Dronning Margrethe den Anden på fødselsdagen den 16. april 1990* (red. Annelise Bidstrup et al.). København 1990, s. 33-40.
 Krogh, Knud J.: *Gåden om Kong Gorms Grav*. København 1993.
 Krøvel, Harald Johannes: *Minneinnskrifter på runesteinar som historisk kjeldemateriale. Ein studie med utgangspunkt i innskrifter frå Noreg*. Hovudfagsoppgåve. Historisk Institutt. NTNU, Trondheim 2000.
 Larsson, Mats G.: *Runstenar och utlandsfärder. Aspekter på det senvikingatida samhället med utgångspunkt i de fasta fornlämningar*. Acta Archaeologica Lundensia . Series in 8° Nr.18. Lund 1990.
 Lærche Nielsen, Michael: Runestenene i Horne og spørgsmålet om stenens oprindelige placering. *Fra Ribe Amt*. XXVIII-3, 2001, s. 441-448.
 –: *Svensk og norsk indflydelse i vikingetidens danske runeindskrifter*. A-speciale under magisterkonferensstudiet i nordisk filolog, København 1993.
 Liestøl, Aslak & Erling Johansen: Kong Haralds »mishandlede« Jel-

- lingsten. *Kuml* 1982-83 (1984), s. 205-211.
- Mammen. *Grav, kunst og samfund i vikingetid*. (Red. Mette Iversen i samarbejde med Ulf Näsman og Jens Vellev). Jysk Arkæologisk Samfunds Selskabs Skrifter 28. Århus 1991.
- Moltke, Erik: *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. København 1976.
- : *Runes and Their Origin. Denmark and Elsewhere*. The National Museum, Copenhagen 1985.
- Nielsen, Karl Martin: Bække-Læborg-stenene og den lille Jellingsten. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1954 (1956), s. 252-264 = *Jelling-studier og andre afhandlinger* 1977, s. 93-105.
- Oehlschläger, Adam: Harald Hildetand. *Digtninger af Adam Oehlschläger* 1. København 1811.
- Palm, Rune: *Runor och regionalitet. Studier av variation i de nordiska minnesinskrifterna*. Runrön 7. Institutionen för nordiska språk. Uppsala 1992.
- Peterson, Lena: *Svenskt runordsregister. Andra, reviderade upplagan. Runrön* 2. Institutionen för nordiska språk. Uppsala 1994.
- : *Borstæinn gær i bro æftiR kunuar ... ok æftiR asboþ (?) ...* Två problematiske personnamn i en småländsk runinskrift. *Runor och runinskrifter*. Föredrag vid Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademiens symposium 8-11 september 1985. Konferenser 15. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm 1987, s. 199-219.
- Sawyer, Birgit: Kampen om Thyre Danebod. *Siden Saxo* 11. nr. 4, 1994, s. 36-41.
- : *The Viking-age rune-stones: custom and commemoration in early medieval Scandinavia*. Oxford 2000.
- : Runstenar reklam för resurser. *Dagens Forskning*. Replik 23, 26-27 augusti 2002.
- Sawyer, Birgit & Peter: *Die Welt der Wikinger. Die Deutschen und das europäische Mittelalter*. Berlin 2002.
- : A Gormless History? The Jelling dynasty revisited. *Runica – Germanica – Mediaevalia*. RGA-E Band 37. Berlin, New York 2003, s. 689-706.
- Sawyer, Peter: *Da Danmark blev Danmark. Fra ca. 700 til 1050. Gyldenals og Politikens Danmarkshistorie*. 3. (Red. Olav Olsen) 2. udg. København 2002.
- Stephens, George: *The Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England* 1. London, København 1866-1868.
- Stoklund, Marie: Runesten, kronologi og samfundsrekonstruktion. Nogle kritiske overvejelser med udgangspunkt i runestenene i Mammenområdet. *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. (Red. Mette Iversen i samarbejde med Ulf Näsman og Jens Vellev). Jysk Arkæologisk Samfunds Selskabs Skrifter 28, Århus 1991, s. 285-297.
- : Runestenene i Gørlev Kirke. *Tissø og Åmoserne kulturhistorie og natur. Årbog for kulturhistorien i Holbæk Amt* 2003 (2004), s. 66-75.
- Wimmer, Ludvig Frands Adalbert: *De danske runemindesmærker* 1-4. København 1893-1908.
- 1.1 *Forord. Almindelig indledning* (1907-1908).
- 1.2 *De historiske runemindesmærker* (1895).
- Winroth, Anders: Ett skandinaviskt luftslott byggt av runstenar. *Dagens forskning*. Årg. 1, 2002 s. 13-14, 24-25 juni; Jf. Replik 23. *Dagens forskning* 26-27 augusti 2002.
- Wulf, Fred: »Hann drunknadi...« in wikingertzeitlichen Runeninschriften. *Blandade runstudier* 2. Runrön 11. 1997 s. 174-183.